

Катерина Лук'янець

●

АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА АРКУШЕВА ЛІТЕРАТУРА ДИРЕКТОРІЇ УНР (ЛИСТОПАД 1918 р. – СІЧЕНЬ 1919 р.)

У статті досліджено особливості функціонування листівкових видань, видрукуваних Директорією УНР. Розглянуто агітаційну аркушеву літературу як додаткове джерело вивчення історії діяльності Директорії в листопаді 1918 р. – січні 1919 р. Проаналізовано тематику й зміст опублікованих матеріалів у аркушішках.

Ключові слова: агітаційно-пропагандистська література, Українська революція 1917–1921 рр., Директорія УНР, аркушеві видання, листівки.

Українська революція 1917–1921 рр. завжди була й залишається пріоритетною темою наукових пошуків. Значний дослідницький інтерес становлять джерелознавчі аспекти теми. До специфічних матеріалів, що допомагають відтворити прогалини в історії революційних подій, належать неперіодичні видання – листівки (як синоніми можуть вживатися терміни аркушішки, летючки, метелики, агітки). Ці видання, які мають переважно агітаційний зміст, зайняли своє особливе місце в інформаційній сфері 1917–1921 рр. Аркушішки, як і газети, відігравали важливу роль у оперативному інформуванні населення, формували громадську думку.

Листівки українських національних сил у радянські часи не досліджувалися. Видання політичних противників більшовиків тривалий час зберігалися в спецсховах, їхній зміст не піддавався аналізу, хоча інколи й використовувався, щоб показати «контрреволюційний характер» національних державних урядів. Після проголошення незалежності України з'явилися публікації текстів листівок Української революції з науковими коментарями до них¹. Проте, у порівнянні з пресою, аркушішки набагато рідше потрапляють у поле зору дослідників. Сучасних істориків та книгознавців вони здебільшого цікавлять як складова частини колекцій бібліотек, архівів, музеїв країни².

Мета статті – розглянути особливості функціонування агітаційних листівок Директорії УНР листопада 1918 р. – січня 1919 р., проаналізувати їхні візуальні та змістовні особливості, інформаційне наповнення.

Аркушішками як засобом оприлюднення інформації та пропаганди активно користувалися всі українські національні уряди 1917–1921 рр. Проте, за Директорії такий

1 Українська революція 1917–1920 рр. в листівках та газетах: альбом / упоряд. Г. Іванущенко. Суми, 2005. 85 с.; Українська революція 1917–1921 років у волянсіях: збірник документів / уклад О. М. Надтока. Київ, 2018. 281 с.

2 Ковальчук Г., Губко Г., Тіхненко О., Лобузін К. Колекція історичних листівок НБУВ і сучасні проблеми введення її в електронний простір. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 31. С. 259–274; Шумілова А. Текстові аркушеві видання 1917–1921 рр. як унікальні першоджерела історії України. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 1. С. 32–35; Сергеева С. Колекція листівок 1917–1920 років у зібранні Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського. *Скарбниця української культури: зб. наук. праць*. Чернігів, 2016. Вип. 17. С. 96–114.; Лук'янець К., Шорсткіна О. Методологічні аспекти каталогізації аркушевих видань доби Української революції 1917–1921 рр. (на основі колекції листівок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2018. Вип. 22. С. 581–590.

вид друку набув особливого поширення. На початковому етапі антигетьманського повстання Директорія активно видавала літературу для пропагування своїх ідей серед населення. Із січня 1919 р., коли під натиском ворожих сил Директорія була змушена залишити Київ, неперіодичні видання були вдалим засобом оперативного інформування громадян про її державні ініціативи, політичні зміни, хід війни з ворогом.

З листопада 1918 р. при Директорії почали з'являтися структури, головним завданням яких була інформаційно-агітаційна діяльність: Інформаційне бюро при Директорії УНР (під керівництвом Р. Гризодуба) та Інформаційне бюро Армії Української Народної Республіки (на чолі з Н. Григорієвим)³. 9 грудня 1918 р. було утворене Центральне інформаційне бюро при Директорії УНР. Наприкінці січня 1919 р. воно мало 6 відділів, зокрема: інформаційний відділ оповіщав населення щодо діяльності Директорії та її уряду, видавничий – складав тексти до друку, підбирав літературу для розповсюдження, організаційно-агітаційний – готував мережу агітаторів, експедиційний – доставляв літературу до периферії⁴. Початком діяльності Центрального інформбюро у справі випуску листівок можна формально вважати аркушівку «Товариші селяни і робітники», що позначена першим номером на самому виданні – «Листівка ч. 1». Вона була видрукувана в Києві друкарнею товариства «Енергія» й нині зберігається в колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі В СРВ НБУВ; шифр зберігання – Кл. 834*). До того ж наявність такого придруку дає підстави говорити про задум Бюро видавати аркушівки з певною періодичністю. Серед інших інституцій, що займалися друком агіток – Управління преси і пропаганди та Управління Преси та Інформації. До складу останнього з 30 грудня 1918 р. увійшли перераховані вище та деякі інші, пов'язані з пресою та пропагандою, державні, земські та міські установи⁵.

Інформбюро Армії УНР у листопаді 1918 р. – січні 1919 р. було лідером у справі підготовки, видання та розповсюдження агітаційних листівок. У зазначений період ним було створено понад 80 назв агіток як серйозних публіцистичних творів, так і невеличких нарисів на актуальні теми. Нині вдається локалізувати друк лише частини листівок Інформбюро. Вихідних відомостей на таких виданнях практично немає. Дата, місце та час друку не вказувалися (зокрема у листопаді 1918 р. і через конспіративні заходи) або в поспіху процесу тиражування зазначалися лише частково. Не знайти на аркушівках часів Директорії й тиражності видання.

Інформбюро співпрацювало з різними видавництвами Києва, переважно універсальними друкарнями, серед репертуару яких можна знайти й багатосторінкові книги художнього чи наукового змісту, і періодики, і невеличкі публіцистичні брошури, проспекти, рекламні театральні оголошення. У 1918 р. друком агіток займалося видавниче товариство «Час», видавництво «Вернігора»⁶. Поодинокі примірники аркушівок побачили світ у друкарні товариства «Енергія» та друкарні Києво-Печерської лаври.

Друкарня І. М. Кушнерьова та спілки, що розташовувалася на вулиці Караваєвській, буд. 5 (нині вулиця Льва Толстого), та друкарня Р. К. Лубковського, яка діяла за адресою Фундуклеївська, буд. 19 (сучасна вулиця Богдана Хмельницького), найчастіше видавали агітки Директорії в Києві. У друкарні І. М. Кушнерьова були випущені однотипні листівки («Чого ж їм ще треба?» (Кл. 3171), «Трудячий Народе Український» (Кл. 1450), «Хто з нами воює на польському фронті» (Кл. 1165), що порушували нагальні політичні та військові питання та спонукали населення до співпраці. Перелічені видання без зазначеного часу друку, одноаркушеві у два стовпчики, мають візуально виділені заголовки та характерні друкарські прикраси – художні

3 *Богуславський О.* Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя. 2003. С. 114.

4 *Народня воля.* 1919. 25 січня. Ч. 17. С. 1.

* Тут і далі так позначається шифр зберігання аркушівки у колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

5 *Богуславський О. В.* Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя. 2003. С. 118.

6 *Васьківська О., Шумілова А.* Відродження національного книговидання: 1918 рік. *Вісник Книжкової палати.* 2011. № 6. С. 26–31.

вертикальні смужки. Для друку аркушівок друкарня використовувала шрифтовий набір з літерою «ї». Листівки «З ким і за що ми боремося?» (Кл. 887), «Для чого крутити?» (Кл. 886), «Геть зрадників з армії!» (Кл. 885) у вихідних даних містять час друку «Київ, 24.01.1919». Ці летючки за графічним та декоративним оформленням повторюють видання друкарні І. М. Кушнерьова, імовірно, і були видрукувані у ній.

Значна частина листівок Інформбюро побачила світ у друкарні Р. К. Лубковського, власника «Киевской мысли», однієї з найпопулярніших російськомовних газет Києва. Остання за антиукраїнську позицію редакторів була закрита Директорією. Надалі приміщення редакції та друкарні використовувалися для потреб Української Народної Республіки⁷. Потужності видавництва слугували базою для друку періодичних та неперіодичних видань Інформбюро Армії УНР. Зокрема, друкарня видавала щоденну газету «Ставка» (з 1 січня 1919 р. – «Українська ставка»), в якій вміщувалися пропагандистські твори, що потім віддруковувалися в аркушевому варіанті. При співставленні текстів листівок з їхніми публікаціями в газеті текстуальних розбіжностей не спостерігається.

Цікавим є примірник листівки під назвою «Соціалісти-імперіялісти та соціалісти-провокатори» (Кл. 879), видрукуваний редакцією газети «Українська ставка». Видання побачило світ між 27 номером цієї газети від 19 січня 1919 р. та її 28 номером від 21 січня 1919 р. Опублікована інформація, а саме, відгук редакції на наступ більшовицьких військ та провокативні дії російської радянської влади, вимагала більш оперативного реагування. Незвичним є компоновання листівки: у текст вміщено лист-звернення «К обществу» більшовика Л. Столицького, тезу якого про те, що більшовицька Росія не веде війну проти України, розвінчують автори.

Видані в друкарні Р. К. Лубковського аркушеві видання агітаційно-пропагандистського змісту різні за зовнішніми ознаками. Це як невеличкі летючки, призначені для індивідуального розповсюдження, так і об'ємні видання плакатного типу для вивішування в людних місцях. Невеличкі метелики, розміром 26x15 см, надруковані в один стовпчик. До таких належить твір «Слово народу» (Кл. 1457), імовірно, кінця грудня 1918 р., у якому йдеться про необхідність вжити «самих рішучих заходів до організації народної армії на основі самої строгої дисципліни і порядку», а також листівка-звернення від 10 січня 1919 р. «Селяне!» (Кл. 867), що наголошує на необхідності всенародної підтримки Директорії, поповнення рядів Армії УНР та викоріненні ворожої пропаганди. Інший варіант агіток Інформбюро з друкарні Р. К. Лубковського – публіцистичні тексти, надруковані на аркушах розміром 27x31 см у два стовпчики. Вони закликають український народ до єдності в боротьбі проти зовнішніх та внутрішніх ворогів («За Українську Народну Республіку» (Кл. 3123), «Про галичан» (Кл. 832) та «Що робити» (Кл. 922). Серед серйозних творів, опублікованих друкарнею у листівковій літературі, – «Свобода й демократія» (Кл. 969). У тексті порушується питання демократичних змін у країнах Європи та викривлене сприйняття більшовиками поняття національної самовизначеності.

Наклад одного аркушевого видання міг друкуватися частинами одночасно в різних друкарнях. Наприклад, у колекції листівок ВСРВ НБУВ на підтвердження такого способу тиражування вказують аркушівки Інформбюро, видрукувані в різних видавництвах у листопаді–грудні 1918 р. під заголовками: «Хто обороняє гетьмана та поміщиків» (Кл. 3168, Кл. 3169); «Брати селяне й робітники!» (Кл. 3083, Кл. 3474); «За Українську Народну Республіку» (Кл. 1533, Кл. 3123); «З ким і за що ми боремося?» (Кл. 801/1, Кл. 887), «Єднаймося» (Кл. 798, Кл. 799), «К народам України» (Кл. 827, Кл. 3129). До того ж, деякі агітки друкувалися по кілька разів (наприклад, «Свобода й демократія» (Кл. 969, Кл. 969 (2)), «Народ і армія» (Кл. 830, Кл. 3329), «З одного казанка» (Кл. 3124, Кл. 3125) тощо). При звірці текстів цих аркушівок особливих різночитань не виявлено, лише у деяких випадках зустрічаються пропуски слів, переставлення слів місцями в реченні.

Інформбюро Армії УНР здійснювало розповсюдження агітаційної літератури регіонами країни. Вживалися заходи для формування із «свідомих українців» мережі

7 Ставка. 1918. 18 грудня. Ч. 3. С. 3.

агітаторів, інструкторів та інформаторів, яких запрошували на роботу через друкований орган Інформбюро – «Ставку» та іншу періодику⁸. Бюро передавало агітки для поширення вчителям, агрономам, робітничій інтелігенції, військовим⁹. Частина накладу метеликів надсилалася до комендантів залізничних станцій, які мали розповсюдити їх між пасажирами¹⁰. Агітаційна література роздавалася всім, хто прибував з периферії, водночас повітові та губерніяльні філії Інформбюро, народні управи та «Просвіти» мали надсилати своїх осіб до Бюро за безкоштовною літературою для поширення. Іншим засобом розповсюдження листівок був передрук. Управління преси й інформації УНР зверталася до повітових комісарів і комендантів з проханням організувати передрук і розповсюдження відозв у місцевостях, де не було філій Інформбюро¹¹.

Дослідження тогочасної пропагандистської літератури як історичного джерела дає змогу з'ясувати тематику і зміст опублікованих матеріалів у аркушівах. Більшість агіток листопада–грудня 1918 р. присвячено пропагуванню боротьби з гетьманом Павлом Скоропадським. У листівках зазначеного періоду йдеться про перебіг антигетьманського повстання, об'єднавчу роль Українського Національного Союзу, дається коротка характеристика членам Директорії та їх діяльності. Обов'язковий елемент агітаційних листівок – звернення до громадян країни із закликом всіляко допомагати Директорії та її війську («Народе український» (Кл. 3131), «Єднаймося» (Кл. 798), «Директорія Української Народної Республіки» (Кл. 797), «Не піддавайтесь обманові» (Кл. 3134).

Збережені аркушівки вказують на певні категорії читачів, на які в процесі розгортання революційних подій спрямовувала свою агітацію Директорія. Наприклад, у листопаді 1918 р. такими були німецькі солдати. Серія німецькомовних листівок («Kundmachung» (Кл. 3208), «Kameraden, deutsche Soldaten!» (Кл. 3207), «Deutsche Soldaten!» (Кл. 3204) закликала німецьких вояків не втручатися у внутрішні справи українців, триматися нейтралітету, повертатися до своєї батьківщини. Перед тим як остаточно затвердити свою владу в столиці, Директорія на початку грудня 1918 р. випустила низку агіток-звернень до киян («Населенню міста Києва» (Кл. 3133), «Громадяне м. Києва!» (Кл. 826), «До мешканців м. Києва» (Кл. 815) із закликом спільної розбудови самостійної України.

Особливо високою в загальному масиві літератури є питома вага матеріалів Інформбюро Армії УНР про необхідність об'єднання українського народу в боротьбі за встановлення його панування. До єднання, послуху, небайдужості до громадських справ і довіри до проукраїнської влади закликає публіцистичний текст аркушівки «Де наша слабкість і в чім наша сила» (Кл. 3111), у якому, розглядаючи попередні роки Української революції, визначаються головні прорахунки українців: «Сьогодні вибирали людей – завтра їх скидали; сьогодні висловлювали довіря клялися виконувати розпорядження і слухати вибраних людей завтра все забували й робили всякий своїм богом; сьогодні обіцяли грошево-громадські справи – завтра зломаного гроша не хотіли дати, мовляв усі там грабіжники, злодії і т.п. й нікуди нічого не давали й тут же повертали до свата, кума, приятеля й пропивали десятки й сотні карбованців». З іншого боку, визначаються практичні підвалини існування української державності: «Єднання всього робочого люду в один гурт, в одну сім'ю, безумовне виконання розпорядків своєї влади і тільки влади, яка відповідає за свої вчинки перед законом, довіря до своїх провідників, жертви для загально-громадських та державних справ, збереження громадського й державного майна до відповідних законів – це наша сила, наша міць, наша доля, наша гордість, наше все», – йдеться у творі. Тему єдності народу для збереження державності продовжують двомовні видання «В єднанні сила!» (Кл. 3459) та «Товариші-робітники!=Товарищи-рабочіе!» (Кл. 3159). Останнє закликає до порозуміння між двома рушійними силами антигетьманського повстання – селян-

8 *Ставка*. 1918. 19 грудня. Ч. 4. С. 4.

9 *Українська ставка*. 1919. 2 січня. Ч. 15. С. 4.

10 *Українська ставка*. 1919. 3 січня. Ч. 16. С. 4.

11 *Українська ставка*. 1919. 30 січня. Ч. 35. С. 1.

ством і робітництвом. «Брати! За кожним нашим кроком слідкують вороги. Будьте обачні і міцно держіться купи. Держіться своїх поводитирів, тільки в єднанні сила», – резюмує Інформбюро в аркушівці «Що робити?» (Кл. 922).

Значне місце у виданнях цього періоду відводилося темі заходів Директорії, спрямованих на забезпечення необхідного порядку й зупинення поширення грабежів, розкрадань, лиходійств, погромів. Закликає дотримуватися порядку та наголошує на руйнівних наслідках самоуправства листівка «Брати селяне й робітники!» (Кл. 3221). Як слід було діяти, радила аркушівка «Не піддавайтесь обманові» (Кл. 3134): «1-е Скрізь, усіма засобами допомагати Директорії та її військові. 2-е Збирати припаси до війська і віддати їх по потребі [...]. 3-е Скрізь поновити діяльність народних самоврядувань [...]. 4-е [...] Стежить кожному у себе в своєму обсязі за ладом та порядком [...]. Не можна грабувати та силою реквізувати ні в кого ніякого майна. [...] Нікому, окрім призначених на те законною владою не можна робити ні в кого ніяких трусів та арештів».

У листівці «З ким і за що ми боремося?» (Кл. 801) у п'яти пунктах розповідається, за що вболіває Директорія, та у шести – проти кого виступає. Значні виділення жирним шрифтом вказують на головні думки авторів: розбудова вільної суверенної незалежної України, запровадження широких соціальних пільг для робітників, перехід землі до тих, хто на ній працює. Виокремлено й головних ворогів УНР – усі, «хто не хоче дати нашому народові права самому розпоряджатися собою», а це згідно з текстом гетьмансько-поміщицькі ватаги, добровольча армія, польська буржуазія, російські більшовики, грабіжницькі банди. Інша аркушівка, «Хто обороняє гетьмана та поміщиків?» (Кл. 3168) порушує питання антиукраїнської позиції російськомовної періодики, що виходила друком у Києві.

У січневих виданнях 1919 р. домінує тема боротьби Директорії з радянською Росією. Аркушівки відображають швидкоплинну зміну подій. У метелику «Самозванці» (Кл. 3384) згадується відповідь Росії на ноту Директорії від 27 грудня 1918 р. Більшовики запевняли, що не воюють з Україною і що «ні один солдат Красної Армії не переходив демаркаційної лінії, а отже війна із справжніми більшовиками припинилася», сутічки відбуваються із «звичайними грабіжниками, які примазалися до армії більшовиків». Така ж думка прослідковується у творі «Товариші селяне і робітники!» (Кл. 834), видрукуваній на замовлення Центрального інформбюро Директорії УНР. Проте вже незабаром летючки проінформували громадськість про дійсний наступ більшовицьких військ (зокрема, листівка «Селяне й робітники», видрукувана 19 січня 1919 р.; Кл. 3425), злочинні дії більшовиків стосовно населення України (агітка «Що зробили большевики?» від 16 січня 1919 р.; Кл. 3418), змалювали жахи життя на підконтрольних більшовикам територіях (метелик «Селяне!», від 10 січня 1919 р.; Кл. 867).

Видання Інформбюро висвітлювали ведення переговорів Директорії з радянською Росією щодо воєнної ситуації. «Директорія запитала Московський Совнарком, нащо він воює проти неї, зазначаючи, що хоче жити з усіма народами в згоді. Совнарком відповів: «Ничего подобного – мы войск против Украины не пошляем: это ваши украинские большевики с вами воюют», – ідеться у листівці «Селяне й робітники» (Кл. 3425), що на фактах розвінчує більшовицьку брехню. Аркушівка «Чого ж їм ще треба?» (Кл. 3171) відображає реакцію її автора на початок наступу більшовицьких військ на територію УНР та пояснює, чому будь-яка діяльність Директорії буде сприйнята радянською Росією як ворожа. «От чого треба більшовикам: їм треба нашої неволі, їм треба, щоб нас не визнавали на всесвітньому мировому конгресі, їм треба, щоб ми і наші діти до віку лишалися безсилими рабами, дурними хахлами-мазницями, з котрих міг би собі безкарно кепкувати, об'їдаючи край наш, кожний заїжджий москаль», – ідеться наприкінці твору разом із закликом до об'єднання всього українського народу в боротьбі за свободу і незалежність своєї держави. Кличе до оборони зброєю незалежності Української Народної Республіки агітка зі зверненням «Трудячий Народе Український» (Кл. 1450), квінтесенцією якої є теза: тільки в самостійній Україні українці будуть господарями своєї долі.

В аркушівах друкувалися критичні матеріали про діяльність східних сусідів. У листівці «Яка різниця між Директорією та більшовиками?» (Кл. 894) Інформбюро порівнює обіцянки та реальні справи більшовиків, а також законодавчі ініціативи української та російської влади й на авторитетних посвідченнях робить висновок, що метою ворога є «збаламутити людей всякими брехнями». Аркушівка «Баламути» (Кл. 3081) наголошує на тому, що більшовики не переймаються долею народу, особливо українського, а дбають лише про свої партійні інтереси, не гребуючи при цьому закулісною та потаємною політикою. У листівці «З одного казанка» (Кл. 3124) автори наводять низку кількісних показників, характеризуючи здирицьку податкову політику стосовно українців спершу царської Росії, а з 1918 р. – більшовицької. Як провокували та дезінформували наочно демонструє діалог більшовицького агітатора з українцем, уміщений у публіцистичний текст листівки «Як вони дурять» (Кл. 923), що наповнений неправдивими біографічними фактами з життя С. Петлюри, розповідями про українських галичан, історичної необхідності об'єднання українського та російського народу тощо. Аркушівка «Як провокують» (Кл. 924) наголошує, що створення солдатських рад і комітетів в армії є нічим іншим як підбурювання більшовиків з метою послабити дисципліну вояків УНР. Видання «Для чого крутити?» (Кл. 886) висміює таємну дипломатію більшовиків та стверджує, що у війні з «північним сусідом» меч в оборону своєї батьківщини підняв увесь український народ. У листівці «Геть зрадників з армії!» (Кл. 885) привертається увага читача до внутрішнього фронту боротьби: «Багато налетіло на Україну «друзів» з півночі, багато мерзоти й перевертнів окопалося на Україні [...]. Підробляючись під українське обличчя та під нашу рідну мову, через своїх найнятих агентів вони ведуть руйнуючу агітацію проти незалежності та самостійності українського народу», – йдеться в ній.

У текстах зустрічаються різноманітні застереження про співпрацю з більшовиками: «Хто допомагає всім вищезазначеним злодіям, катам українського народу переховуватися під чийм би то іменем не було, чи то в партії, чи просто окремно, той ворог народові» («Що зробили більшовики?» Кл. 3418). Закликалося не слухати ворожих агітаторів, що пропагували «советську владу». Аркушівки радили: «Хто де вчує таку ото проповідь – хай препроваджує проповідників у город – а там його віддадуть під суд» («Будьте розважні» (Кл. 904). Інформбюро застерігало населення й від ненавмисного поширення пліток. «Про те, що діється на Україні та на цілім Світі можна найліпше довідатися з українських газет та в Інф. Бюро Арм. У. Н. Р відділ якого є по всіх полках республіканської армії», – дізнаємося з твору «Не піддавайтесь обманові» (Кл. 3134).

У текстах аркушівок цього періоду можна знайти реакцію Директорії УНР щодо військової присутності Антанти на півдні країни. Події відображаються таким чином: «Директорія заявила [...] що не дозволить нікому втручатись в українські справи, що єдиним господарем на Вкраїні є трудовий народ – селянство та робітництво, і що доки вона має силу, доти не пустить на Україну ніяких чужих військ» («Яка різниця між Директорією та більшовиками?» (Кл. 894).

Тогочасна неперіодична агітаційна література містить інформацію про внутрішній життєустрій країни. Аналіз публікацій свідчить, що порушувалися переважно гострі теми, слабкі місця розбудови незалежної Української Народної Республіки. Агітаційні видання Інформбюро Армії УНР були спрямовані на популяризацію Трудового конгресу України. До таких належить аркушівка «Що робити?» (Кл. 922), яка роз'яснює суть нової влади і її найближчі завдання, та листівка «Не вірьте провокації!» (Кл. 3330), що закликає підтримувати Трудовий Конгрес та містить перелік заходів Директорії, спрямованих на задоволення вимог і потреб «робочого народу». Низка агіток інформаційно-агітаційного змісту закликала населення не ігнорувати вибори своїх представників до Конгресу: «Товариші селяне й робітники!» (Кл. 868), «Що таке Український Трудовий Конгрес?» (Кл. 878), «Товариші селяне-повстанці!» (Кл. 889).

Друкувалися матеріали про необхідність формування «народної армії», тобто «армії сформованої з самого народу». У летючці «Народ і армія» (Кл. 830) наголошувалося, що ким би не були вороги українського народу і які б вони не були, явні

чи потайні, – це не матиме значення, якщо країна матиме проукраїнську патріотичну армію. Агітувала населення вступати до армії УНР, «щоб вирвати волю й землю із рук російських генералів та чорносотенців», аркушівка «За Українську Народну Республіку» (Кл. 3123).

Агітаційна література містить значну кількість інформаційного матеріалу для вивчення національної політики. Директорія одразу визначила рамки етнонаціональних взаємовідносин на території УНР. Через тексти листівок Інформбюро Армії УНР закликала всі народи, які населяли Україну, до конструктивної співпраці щодо розбудови молоді держави, обіцяючи навзаєм забезпечити їхні національні права. Сусідні країни, переважно Росія та Польща, попереджувалися, що український народ твердо й непохитно вирішив зберегти й захистити українську державність, свою ідентичність та демократичні цінності. Наголошувалося, що український народ створив державу в своїх етнічних межах, не бажаючи володіти чужими територіями, але й не дозволяючи відчужити свої. «Мы требуем в отношении Украинского народа уважения от всех, такого уважения, какое мы сами оказываемь всем», – йдеться у російськомовній аркушівці «К народам Украины» (Кл. 3129). Водночас видання «Про галичан» (Кл. 832) розповідає про історичну єдність наддніпрянських та галицьких українців, а відтак необхідне спільне протистояння будь-яким зовнішнім ворогам.

У виданні «Хто з нами воює на польськiм фронті» (Кл. 3405) критично переосмислюються відносини сусідніх українського та польського народів. Автори летючки зазначали, що звичайний трудовий народ Польщі не воює з Україною, натомість польське панство, заручившись підтримкою Антанти, збройно зазіхає на українські землі. Порушують агітки тему відносин українського та російського народів. У текстах наявне протиставлення: українці – демократичний народ, який не терпить над собою пана, та росіяни – багаті й буржуї, «поміщики, заводчики та фабриканти, що паразитують на українцях і не мислять її самостійною країною».

Не менш гостро постає в текстах аркушевих видань мовне питання. Наприклад, листівка «Що воно за знак?» (Кл. 3172) зауважує, що мова «поміщиків, купців, банкірів та всяких інших багатіїв і купців» російська, тоді як селяни, робітники та весь простий народ розмовляє українською. Листівка «Українська Народна Республіка та українська церква» (Кл. 3201) розглядає історію української церкви. «Рвуться старі пута, бряжчать розбиті кайдани і в огні повинен згоріти отой ганебний, запродажний запис нашої церкви московській. Наша українська церква повинна стати народною, українське духовенство повинно стати дійсно українським, повинно прислухатись до потреб народніх, іти на зустріч їм», – резюмують її автори.

Аналіз аркушівок Директорії УНР листопада 1918 р. – січня 1919 р. дає змогу виокремити певні візуальні та змістовні риси такого виду друку. Наприклад, у заголовки виносилися найбільш влучні гасла та вислови або ж актуальні питання, довкола яких розгортався публіцистичний текст. Усі видання Директорії УНР листопада 1918 р. – січня 1919 р. містять, у тій чи іншій формі, заклик до населення стати на захист здобутої волі й незалежності Української Народної Республіки. Більшість розглянутих агітаційних текстів написані зрозумілою й легкою для сприйняття мовою. У них відсутні важкі для розуміння терміни, натомість нагальне пояснюється простою, образною «зрозумілою мовою», більше схожою на розмовний стиль. В агітках Інформбюро вживається багато народних та популярних приказок і прислів'їв, політичні події пояснюються на прикладах з повсякденного життя та релігійної літератури. Лише окремі аркушівки Директорії розглянутого періоду надруковані паралельно двома мовами (українська та російська мови), одиничні екземпляри – російською мовою, тоді як більшість видань була розрахована на україномовного читача. До значної частини розглянутих творів при друці застосовано різноманітні друкарські оздоблення: поєднання різних шрифтів, значні візуальні виділення ключових ідей (великі літери, жирний чи курсивний шрифт, оздоблення друкарськими прикрасами).

Отже, у листопаді 1918 р. – січні 1919 р. на замовлення Директорії УНР було підготовлено та видруковано низку агітаційних аркушевих видань, що формували громадську думку та мали за мету пояснити політичні платформи, поточні події,

допомогти організувати діалог між владою та населенням. Досліджуваний період був найсприятливішим для видання агітаційної листівкової літератури: на створення відповідних текстів працювали спеціальні інформаційні структури, замовлення на аркуші виконували різні друкарні, був розроблений механізм розповсюдження листочок. Розглянуті листівки доповнюють джерельну базу з історії діяльності Директорії УНР широким спектром тематичної інформації, передають особливості тогочасного повсякдення та спілкування.

References

- Bohuslavskij, O. (2003). Informatsijno-presova diialnist Tsentralnoi Rady ta ukrajinskykh uriadiv 1917-1920 pp. Zaporizhzhia. Ukraine.
- Ivanushchenko, H. (Ed.). (2005). Ukrainska revoliutsiia 1917–1920 rr. v lystivkakh ta hazetakh: albom. Sumy. Ukraine.
- Kovalchuk, H., Hubko, H., Tikhnenko, O., Lobuzina, K. Kolektsiia istorychnykh lystivok NBUV i suchasni problemy vvedennia yii v elektronnyi prostir. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy Imeni V. I. Vernadskoho*, 31, pp. 259-274. Kyiv, Ukraine.
- Lukianets, K., Shorstkina, O. (2018). Metodolohichni aspekty katalohizatsii arku-shevykh vydan doby Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. (na osnovi kolektsii lystivok Natsional'noi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho). *Rukopysna Ta Knyzhkova Spadschyna Ukrainy*, 22, pp. 581-590. Kyiv, Ukraine.
- Nadtoka, O. (Ed.). (2018). Ukrayinska revoliutsiia 1917–1921 rokiv u voliansiyakh: zbirnyk dokumentiv. Kyiv, Ukraine.
- Narodnia volia. (1919). 17, P. 1.
- Serhieieva, S. (2016). Kolektsiia lystivok 1917–1920 rokiv u zibranni Chernihivskoho istorychnoho muzeiu imeni V. V. Tarnovskoho. *Skarbnytsia Ukrayinskoyi Kultury: Zbirnyk Naukovykh Prats*, 17, pp. 96-114. Chernihiv, Ukraine.
- Shumilova, A. (2015). Tekstovi arkushevi vydannia 1917–1921 rr. yak unikalni per-shodzherela istoriyi Ukrainy. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 1, pp. 32-35. Kyiv, Ukraine.
- Stavka. (1918). 3, P. 4.
- Stavka. (1918). 4, P. 4.
- Ukrainska stavka. (1919). 15, P. 4.
- Ukrainska stavka. (1919). 16, P. 4.
- Ukrainska stavka. (1919). 35, P. 1.
- Vaskivska, O., Shumilova, A. (2011). Vidrozhennia natsionalnogo knyhovydannia: 1918 rik. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 6, pp. 26-31. Kyiv, Ukraine.

Лук'янець Катерина Юрївна – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Київ, вул. Володимирська, 62).

Kateryna Lukianets

Cand. Sci. (History), Junior Researcher of Old and Rare Books Department Institute of Bibliology Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Volodymyrska Street, 62).

AGITATION AND PROPAGANDA IN LEAFLETS OF DIRECTORATE OF UKRAINE (NOVEMBER 1918 - JANUARY 1919)

The scientific relevance of the topic of this article is caused by importance of the study of the sources on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921-th. One of these sources is the leaflets from the collection of the department of old printed and rare editions of the Vernadsky National Library of Ukraine. The article deals with the problem of functioning of leaflets printed by the Directory on the materials of the collection of leaflets of VNLU. Among this collection are more than 80 copies of one-sheet editions which have valuable information about the Directory's activity in November 1918 – January 1919. The author proves that in 1917–1921-th publication of agitation leaflets

was the mostly popular during the time of the Directorate of Ukraine. Much attention is given to subject and content of the published materials in one-sheet editions. It was established that leaflets are mainly devoted to the sharp themes of the military and socio-political life of the Ukrainian People's Republic. Publicistic essays in the leaflets in which are mentioned confrontation with Pavlo Skoropadsky, Bolshevik Russia, the formation of a higher legislative body of the country and its national policy are considered.

The author focuses on the principal state institutions that prepared, issued and distributed leaflets. It was established that these editions were published by various printing houses of Kyiv, mainly on request of the Central Information Bureau of the Directory of the Ukrainian People's Republic. Attention has been drawn to the typographical particularities of this one-sheet editions as a type of printed editions of the era of the Ukrainian Revolution. The visual and informative features the Directory's leaflets are highlighted. There are many copies with large sizes among one-sheet editions, which means that they were focused on the mass reader, for posting in crowded places. The author comes to the conclusion that leaflets were part of the policy of government informing the population of the country and ensured the rapid dissemination of the Directory's political program.

Key words: *agitation, propaganda literature, Ukrainian revolution of 1917–1921-th, Directorate of Ukraine, one-sheet editions, leaflets.*

Дата подання: 21 березня 2019 р.

